

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**PÁZMÁNY PÉTER ÍRÓI MÓDSZERE
ÉS AZ ÉLETMŰ GENEZISE:
A KALAUZ ÉS A VITAIRATOK ÚJRAÍRÁSA**

**Írta:
Hargittay Emil**

**Budapest
2016**

I. A KITÚZÓTT KUTATÁSI FELADAT RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

Az értekezés arra a kérdésre keresi a választ, hogy egy sokat alkotó, hatásában is jelentős 17. századi szerző *hogyan* alkotta meg életművét? Milyen írói technika áll szöveg-szervező eljárásainak középpontjában? Nem a korábban mások által vizsgált, az egyes művek elemzésében eredményeket hozó történeti, retorikai és más szempontokat részesíti előnyben a vizsgálat során, hanem egy további sajátosságot, az egyes művek *között* kialakuló struktúrát, a kompilációs és újraírási technikát megragadva teszi az életművet kutatásának tárgyává. Az, hogy Pázmány valamely művét részben vagy egészében következő műve kiindulópontjának tekintette, a szakirodalom régebbi megfigyelési közé tartozik, részletes vizsgálat azonban nem született ebben a tárgykörben. Az értekezés szándéka szerint Pázmány vitairatainak belső összefüggéseit tárgyalja és tárja fel az írói módszer fejlődése és meghatározása érdekében. Vitairadalomról van szó, amely Magyarországon a protestantizmus 16. századi megjelenésétől kezdve a 17. század hetvenes éveig az irodalmiság egyik meghatározó műfaja volt. A műfaj elterjedtségére vonatkozó adatok azt mutatják, hogy katolikus oldalról Pázmány egymaga mintegy a felét írta a hitvita műfajába sorolható összes műnek.

A vizsgálat során, témánk körülhatárolhatósága és a vizsgált szövegcsoport meghatározása érdekében két elhatárolást kellett tennünk. 1) Nem bocsátkozunk a vitázó ellenfelek által tárgyalt teológiai, liturgikus, filológiai stb. kérdések részletes taglalásába, hiszen ez egy másik kutatás feladata lenne, ugyanakkor a hitviták során létrejött úgynevezett „hitvitabokrokkal” a korábbi kutatás már foglalkozott. 2) Az újraírás végigkövetésekor nem foglalkozunk a vitairatokon kívüli műfajokkal. Az értekezés Pázmány szinte teljes írói életművét vizsgálat alá veszi a fent körvonalazott szempontok szerint, választ keresve az alkotói módszer lényegének megragadására. Ahogy Pázmány életművében, úgy ebben a dolgozatban is az elemzés középpontjában a három kiadásban is megjelentetett *Kalauz* (1613, 1623, 1637) és a vitairatok viszonyrendszere áll. A *Kalauz* korábbi műveinek gyűjtőmedencéje és későbbi műveinek kiindulópontja. A *Kalauz* által indokolt *műfaji elhatárolást* szükséges volt megtenni, ezért a vitairatok minden más műfajt megelőzve váltak a vizsgálat tárgyává. Pázmány *Imádságos könyve*, *Prédikációi*, Kempis-fordítása, politikai publicisztikai írásai valamint filozófiai és teológiai egyetemi előadásai a fentiekből következően csak utalásszerűen szerepelnek a disszertációban.

II. AZ ELVÉGZETT VIZSGÁLATOK RÖVID LEÍRÁSA, A FELDOLGOZÁS MÓDSZEREI, A FORRÁSOK FELTÁRÁSA ÉS FELHASZNÁLÁSA

Pázmány – az életében megjelent újabb kiadásokat számításba véve – mintegy negyven művet hagyott az utókorra. Életművét a 19–20. század fordulóján publikáló, a kor igényes színvonalán álló összkiadás mintegy tízezer oldalon adta ki, ide nem számítva a levelezés közlését, és ebben az összkiadásban meg nem jelent műveket. A kutatás koráb-

ban helyenként utalt arra, hogy művei nem lineárisan egymás után következők, egymástól független írások sora, hanem erőteljes kohézió tartja össze az írói életmű egyes darabjait. Ez az összetartó erő abból fakad, hogy Pázmány minden későbbi művét korábbi munkáinak különböző szintű átdolgozásával, újraírásával és kompilálásával alkotta meg. Természetesen nem változatlan módon kompilált, hanem mindig, minden alkalommal részletező átdolgozást hajtott végre korábbi szövegein. Vonatkozott ez a megfogalmazás módjára, a szerkezet kialakítására, a hivatkozott forrásbázis sokszor jelentős bővítésére és átdolgozására, újabb locusok és idézetsoportok bevonására és feltüntetésére valamint a helyesírás modernizálására is. Az újraírás módszerét alkalmazta azokban az esetekben is, amikor valamely művét önálló, új kiadásban jelentette meg. Ilyen módon elmondható, hogy egész életműve mozgásban van, nem izolált, egymástól független írások sorozata áll előttünk. Ennek a kompilációs, újraíró módszernek a mélyebb feltárása meghaladja a korábbi, a műveket azok egymás utániségében, de egymásra nem reflektáló módon tárgyaló mechanikus irodalomtörténeti megközelítést és leíró szemléletet, és rámutat Pázmány írói módszerének leglényegesebb alkotói elemére, az újraírásra, az életmű létrejöttének genezisére. A feldolgozás során Pázmány valamennyi vitairatát összevetettük a *Kalauzzal*, lehetőség szerint annak mindhárom kiadásával. Az eredményeket sok helyen táblázatba foglalva rendeztük, mintát adva a hasonló jellegű további kutatások számára. Ez a művek kronológiáján alapuló lineáris vizsgálat (5. fejezet) tehát csak látszólag az, valójában már itt is megmutatkoznak a strukturális vizsgálat eredményei. Az értekezés 6. fejezetében került sor a részletes és összehasonlító strukturális vizsgálatra, amely vonatkozott az elemzett művek és a *Kalauz* három kiadása összefüggésrendszerének bemutatására. A vizsgálat során az ultima manus elve által meghatározott műveket publikáló életműkiadáson kívül figyelembe vettük az eredeti művek különböző kiadásait és az ezekben található kéziratos bejegyzések egy részét.

A kompilációs-újraíró alkotói módszer leírásának kulcsfontosságú értelmező és magyarázó része a három fennmaradt *munkapéldány* (*Felelet*, 1603; *Tíz nyilvánvaló bizonyosság*, 1605; *A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője*, 1627) elemzése. Ezek a munkapéldányok olyan Pázmány által nyomtatásban megjelentetett kiadványok, melyeknek a szerző által saját kezűleg jelentősen bővített, bejegyzett pótlapokat is tartalmazó példányai ma is tanulmányozhatók. Ezek beható elemzésével lehetővé vált a nyomdai beavatkozásoktól elkülöníthető írói szándék nyomon követése, az újabb művek létrehozásának írói módszere.

III. AZ ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK TÉTELES ÖSSZEFOGLALÁSA

- 1) *Út a Kalauzig és a Kalauz centrális szerepe.* Az elemzések alapján elmondható, hogy a túlnyomórészt vitairatokat tartalmazó életmű a *Kalauz* első és második kiadása köré szerveződik. A kontroverzia alapkérdéseinek összefoglalására már a grazi időszakban megjelent *Tíz bizonyosságban* kísérletet tett Pázmány, s ez az újraírt műve al-

kotta terjedelmileg is legfontosabb részét a *Kalauz* első kiadásának, annak harmadik könyveként. Ugyanakkor Pázmány 1613 előtt írt minden vitairata valamilyen formában helyet kapott a *Kalauz* 1613. évi kiadásában, szinte mindig újraírva. Pázmány mindig ügyelt arra, hogy műveinek újabb kiadásai az újraszédések alkalmával lehetőleg megtisztuljanak a sajtóhibáktól. Ugyanakkor az újabb kiadások alkalmával is törekedett legalább stilisztikai-nyelvi szempontú átalakításokra. Ebben a vonatkozásban a legjellemzőbb teljesítmény a *Kalauz* harmadik kiadása (1637), amely igen sok apró átalakítást tartalmaz a második kiadáshoz (1623) képest. Ugyanakkor a harmadik kiadás helyenként tartalmilag is bővült. A *Kalauz* jelentős tartalmi változtatásait egyébként már a tizenöt könyvre növelt második kiadás magában foglalja, ezért ez az átdolgozás terjedelmi növekedést is eredményezett. Minthogy az 1613. évi első és az 1623. évi második kiadást követően Pázmány új vitairatokban védte művét, a *Kalauz* kisugárzása további műveire életének végéig megfigyelhető.

Részletes vizsgálatok szükségesek még ahhoz, hogy Pázmány grazi teológiai, sőt filozófiai műveinek, egyetemi előadásainak a hatását pontosan kimutathassuk az életműben. A *Diatriba theologicát*, amely alkalomhoz kötöttségét tekintve csak részben tekinthető vitairatnak, felhasználta a *Kalauz*ban, sőt – mint bemutattuk – a két grazi időszak között keletkezett *Felelet* és a grazi *Diatriba* között is vannak szövegszerű összefüggések. A teológiai művekkel való kapcsolathoz az is hozzátartozik, hogy az élete végén átdolgozott *De Fide* traktátusába a *Kalauz*ból emelt át részleteket.

A compilációs átdolgozó technika következtében nem található vitairat Pázmány életművében, amely önmagában, elszigetelten állna. Az aktuális politikai eseményekkel foglalkozó, több nyelven kiadott röpiratának (*Querela Hungariae-vita*) érvelési anyagában is számos kapcsolódási pont található a hitvitákkal. A fentiekből elvszerűen következik, hogy Pázmány további, egynél több kiadásban megjelent művei sem nélkülözik a compilációs-átdolgozó szövegalakítás sajátosságait. Megemlíthető a négy – átdolgozott – kiadásban kiadott *Imádságos könyv* (1606, 1610, 1625, 1631) vagy akár az az 1636. évi prédikációgyűjteménybe átalakítva fölvetett beszéd, amelynek alapja az „Egy keresztyen halgatótúl az eleven nyelv után, írásban foglaltatot” és 1610-ben már megjelent *Posonban lött prédikáció* szövege volt.

- 2) *Két írói korszak*. Az értekezés részmunkálatai világosan érzékeltetik Pázmány írói működésének két nagy korszakát: a *Kalauz* első kiadásig (1613) és az ezt követő időszakot a *Prédikációk* (1636) és a *Kalauz* utolsó megjelenéséig (1637). E két korszak természetesen nem választható el élesen, az 1613 után készült szövegek megszerkesztése és újraírása ezt nyilvánvalóvá teszi. Élete fő művének a *Kalauz*t tartjuk. Pázmány már korai, grazi időszakában eltervezte egy átfogó protestánsellenes vitairat kidolgozását. Ez a munka a *Tíz bizonyosság* volt, amelyet 1605-ben ki is adott. Közben el kellett készítenie a Magyarai István elleni *Feleletet*. Pázmány itt is átfogó cáfolatát kívánta adni a vitatott kérdéseknek, azonban a vitapartner érveit teológiai síkra terelte. 1608-ban, Magyarországra való költözése után a hétköznapi politikai és egyházi

ügyekbe kapcsolódván gyorsan reagált a fölvetődött kérdésekre. Ekkor készült műveit, azok tartalmát szinte hiánytalanul értékesítette a *Kalauz* első kiadásában: vagy az ott megjelent tizennégy könyv valamelyikében, vagy appendixként hozzátartolva a nagy műhöz. Pázmány 1616-ban érsek lett, ez azonban nem jelentette azt, hogy az írótlalt a pásztorbotra cserélte volna. Írói tevékenységével nem hagyott fel 1616 után sem, írói munkássága nem csökkent, sőt az ezt követő két évtizedben vitairatáin kívül olyan maradandó alkotásokat hozott létre, mint a Kempis-fordítás (1624) a *Prédikációk* (1636), valamint *Imádságos könyvének* harmadik és negyedik kiadása. A leglátványosabb terület, amelyen továbbra is legtöbbet alkotott 1613 után is: a vitairadalom. Pázmány 1613 után tizenegy újabb vitairatot adott ki, melyek részben a *Kalauz* anyagára támaszkodtak, részben viszontválaszok voltak az őket ért támadásokra. Ezek közül a legjelentősebb, a wittenbergi Balduinus támadása következtében a nemzetközi kontroverzia területére is kilépő, *A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője* (1627), amely egyben a legterjedelmesebb is. Mindeközben Pázmány folyamatosan fejlesztette a *Kalauz* szövegét. Balduinus még a *Kalauz* első kiadására írt cáfolatot, de mire ez megjelent (1626), már napvilágot látott a *Kalauz* második kiadása is 1623-ban. Pázmány Balduinusnak írt válaszában már többször hivatkozott erre a második kiadásra. Ez nem egyszerű redakciója az első kiadásnak, hanem – az appendixekkel együtt mintegy egyharmados bővítése és a szöveg aprólékos átírása, amely az appendixek jelentős megváltoztatását is eredményezte. A *Kalauz* három kiadásában csak két appendix jelent meg mindhárom alkalommal: a *Mahomet vallása* és *A görögök szakadásáról*. A *Kalauz* második kiadása a tizennégy könyvből álló első kiadást bővítette tizenöt könyvre, az első kiadás egyik appendixét (*Öt levél*) kompilálta a tizenötödik könyvvé úgy, hogy a szövegen igen jelentős változtatásokat hajtott végre a levélforma megszüntetésével. A *Kalauz* második kiadását újabb hitvita-csoport követte, melyben olyan jelentős alkotások foglaltak helyet, mint a *Setét hajnalcsillag* és a kontroverzia lényegét absztraháltan megragadó *Az Szentírásról és az Anyaszentegyházról* című szintézis, nem sokkal Kálvin *Institúciójának* Szenci Molnár Albert által készített magyar fordítása után. Pázmány a harmincas években már dolgozott a *Kalauz* harmadik kiadásán. Néhány bekezdésnyi új szövegen túl most már nagyobb kompilációs eljárást nem látunk, apró szövegmódosítások azonban igen sok helyen előfordulnak. (A jelentősebb módosítások helye a disszertáció 6.2. fejezetében követhető.) E nem csupán helyesírási, hanem stiláris-retorikai módosítások, újabb bekezdések bizonyosan nem tartozhattak csupán a nyomdászok kompetenciájába. E harmadik kiadás már csak halála után jelenhetett meg, mutatja ezt az egyszerű címlap is, amely az első két kiadás díszcímlapjaihoz képest puritán keretdíszével végletes egyszerűsödést (és költségkímélőbb megoldást) jelentett. Ilyen módon, ha a *Kalauz*ról beszélünk, soha nem mindegy, hogy melyik kiadását tekintjük.

- 3) *A Kalauz műfaji kérdései.* A *Kalauz* genezist vizsgálva a *Felelettől* és a *Tíz bizonyágtól* a harmadik kiadásig, erőteljesen vetődik fel a műfaj kérdése. A *Kalauz* egy-

szerre teológiai szintézis és vitairat, de a vitairatok velejáró személyeskedéséből, a személyeskedések éléből kevesebb van meg benne. A *Kalauz* műfaji és szemléletbeli sajátosságait elemezve a tudós teológia, a kérlelhetetlen vita és a helyenként kimutatható ökumenizmus mellett utalni kell még a szintén jellemző Regnum Marianum gondolatra, főleg a címlapok vonatkozásában. A korábban kifejtettek alapján nyilvánvaló lehet, hogy a *Kalauz*nak az életművön belüli saját „újszerűsége” meglehetősen viszonylagos: szinte bárhol ütjük föl a nagy művet, az az érzésünk támad, hogy a szöveget valahol már olvastuk, ráismerhetünk Pázmány valamely korábban kiadott írására. Mint említettük: a korábbi szövegek sem érintetlenül kerültek a későbbi kiadásokba, apróbb-nagyobb javítások ezreit fedezhetjük fel. Pázmány esetében azt mondhatjuk: a strukturális egység úgy valósul meg, hogy a *Kalauz* teológiai értelemben megalapozott és kiegészített *hitviták sorává* válik. A beépített korábbi művek közül a *Tíz bizonyág* a legfontosabb, terjedelmileg mindenképpen. Ez alkotja a harmadik könyv törzsét, a harmadik könyvét, amely a tizenöt közül a legerjedelmesebb, az egész műnek mintegy 30%-a. A *Kalauz*ban a dogmatikus és apologetikus teológia valamint a polémia ötvöződik, mégpedig viszonylag pontosan elválasztható módon, mennyiségileg a polémia javára. Az arányokat tekintve a *Kalauz* egyharmada nem vitázó szándékkal, stílusban és módszerrel készült, a fennmaradó kétharmad rész azonban polémia, mégpedig a korábbi művekből való átvétellel. Arra a sarkított kérdésre tehát, hogy a *Kalauz* műfaja teológiai értekezés-e vagy hitvita, a fentiek alapján az utóbbi mellett kell állást foglalnunk. Minthogy azonban egyharmad résznyi önálló teológiai fejtegetésekkel bővült az új szerkezet, új minőség is jött létre, amit maga Pázmány határozott meg a címben, s még hangsúlyosabban a harmadik kiadás új, kibővített címében: a műfaj „kalauz”, „hodoegus”, azaz „útmutató”, „Wegweiser”. Nem teológiai traktátus tehát (mint grazi előadásai), nem oktatásban használható rendszerező anyag (mint Bellarmino *Disputationese*), hanem gyakorlati útmutató azok számára, akik a katolikus hit igazságait keresik a korszak polemizáló világában. A szerkezet által kialakított új műfaji minőség nem szüntette meg a stílusbeli ketősséget. A teológiai részekben a nyelvújító erőfeszítésével magyarította a még élő és használt latin terminológiát, a vitakozó részekben pedig sok helyen megtartotta a hitviták hétköznapien erőteljes, helyenként durva és könyörtelen, de a tudás hatalmával megtámogatott stílusát.

Külön vizsgálatot érdemel majd annak kérdése, hogy Pázmány teológiájában megmaradt-e a grazi professzorsága idején kifejtettek szintjén, vagy ezen a területen is követte a változásokat. A magánkönyvtárából fennmaradt kötetek egy csekély részét már ismerjük, de ebben a vonatkozásban majd csak nagyobb anyag ismeretében lehet határozottan állást foglalni. A levelezéséből és a munkapéldányokból ismert adatok mindenesetre azt mutatják, hogy élénken figyelte, követte, és lehetőség szerint beszerezte az újabb teológiai és kontroverz irodalmat. Grazi teológiai kéziratain pedig még élete utolsó időszakában is javíttatott.

- 4) *Álnév és szerzőség.* Feltűnő, hogy Pázmány viszonylag gyakran használt névrejtést vagy álnevet (Joannes Jemicus, Szył Miklós, Sallai István, Lethenyi István, S. T. D. P. P.), vagy egyes könyvei címlapján egyáltalán nem tüntette fel a szerző nevét (*Falsae originis, Dissertatio, Bizonyos okok*, sőt *Imádságos könyve* első kiadásának címlapján sem). A feltüntetett álnevek esetében a korábbi kutatás megkísérelte a nevek viselőinek azonosítását és szerzőként való meghatározását. Ezt egyetlen esetben sem sikerült bizonyítani, sőt éppen a *Kalauz* szövegváltozatai árulkodnak arról, hogy Pázmány saját művébe kebelezte be ezeknek az írásoknak nagy részét, mintegy kinyilvánítva saját szerzőségét. Innentől kezdve – adatok hiányában – csak találgatni lehet, hogy a ténylegesen élő személyek, paptársai közül kik lehettek azok, akikkel egyezett Pázmány, hogy egyes írásaiban az ő nevüket használja fel. Az *Imádságos könyv* második kiadásának esete, annak előljáró levele a bizonyosság arra, hogy Pázmány komolyan vette a szerzőség kérdését, ezt mutatja a korábbi művekre való ezernyi hivatkozás is mindenféle műfajú írásában. Úgy látszik, Pázmány a maga teljességében és sokszínűségében járta be azt a kommunikációs teret, ami lehetőségként megadott számára. Az ironia, a satíra és a játékoság nemcsak egy-egy szavában, kifejezésében, mondatában, epigrammájában nyilvánul meg, de igen gyakran a műfajválasztás és a narráció terén is. Ilyen szempontból egy csoportot képez a szarkazmus tetőpontjaként említhető *Az nagy Calvinus Jánosnak hiszek egy Istene*, a kétszer is újraírt *Öt szép levél*, a többszörös áttételt alkalmazó *Bizonyos okok*, más esetekben az álnévhasználatból fakadó félreértések szinte komikus tisztázása. Pázmány retorikai-stiláris regisztere igen sokhangú. Megmutatkozik ez egységessé szerkesztett nagy művében a *Kalauz*ban is. Mindezzel a szimuláció és a disszimuláció eszközét alkalmazva olyan sajátos irodalmi kommunikációs teret teremtett maga körül, amelyben ellenfelei elbizonytalanodtak, hogy aztán a viszontválaszokban ő maga még inkább fölénybe kerüljön, annál is inkább, hiszen az azonnali válaszadásra (bármily terjedelemben) mindig is képes volt, mégpedig úgy, hogy minden vitában az övé lett az utolsó szó.
- 5) *Újraírás és kritikai kiadás.* A művek fentiekben vázolt összefüggésrendszere természetesen a kutatások jelenlegi állapotát tükrözi. A szövegátalakítások pontos regisztrálása a kritikai kiadás feladata lesz, azonban a kritikai kiadás koncepciójához nélkülözhetetlen a művek bemutatott összefüggésrendszerének ismerete. A szövegátvételek és a recepció kérdése a későbbiekben kiterjesztendő a vitapartnerek műveire, hiszen egy-egy mű körül újabb „bokrok” figyelembe vételére lesz szükség.
- Az új, kompilációs szempontú megközelítést az 1998. évi Pázmány-konferencián elmondott, majd a konferencia előadásait tartalmazó kötetben megjelent előadásom körvonalazta [*Pázmány és a kompiláció = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 2), 251–260.] A Pázmány-életmű feldolgozásában ez a konferencia és ez az időszak hozott fordulatot: ekkor született meg a Pázmány kritikai kiadás igénye és gondolata. A munkálatok megkezdődtek és 2000 óta a kri-

tikai kiadásnak négy mű feldolgozásával hét kötete jelent meg. Az elindított kritikai kiadás alapelve a magyar nyelvű művek kronologikus feldolgozása volt. Jelen értekezés a kritikai kiadás során eddig elért eredményeket természetes módon felhasználta, ám azt tekintve, hogy jegyzetelt formában eddig négy Pázmány-mű jelent meg, nyilvánvalóan a Pázmány-korpusz 10% alatti feldolgozottságával kell számolni, ezért csak Pázmány pályája kezdetén írt munkáinak tanulságaira építhettünk. Általában véve igaz, hogy az 1609 utáni Pázmány-vitairatok lényegében nincsenek feldolgozva, egy-két kivételt tekintve nem szólnak részletező tanulmányok róluk, ezért a későbbi írások átfogó szempontú vizsgálatai csak az eddig megszületett részeredményeket használhatják fel. Az értekezés jegyzeteiben ezekre természetesen mindenhol utaltunk, s a feldolgozottság hiányait igyekeztünk pótolni. Jelen értekezés nem a szövegkritikai jegyzeteit jelenti a még meg nem jelent kritikai kiadás-köteteknek. Ahhoz való viszonyát módszertani útmutatásként lehetne meghatározni: azon tapasztalatok összegzését, amely alapján majd a kritikai kiadás részleteiben és textológiai módszerekkel meghatározhatja a művek egymáshoz való viszonyát. A téma megragadását, körvonalazását – mint említettük – az a felismerés indította el, hogy Pázmány életműve nem lineárisan és kronologikusan megjelent, elszigetelt művek sorából áll. Minthogy Pázmány élete végéig dolgozott művei újraírásán, e tény nehezíti a kritikai kiadás készítőinek feladatát, az újraírások szövegkritikai leírását, meghatározását. Ennek technikai kivitelezhetősége is kidolgozandó a későbbiekben.

- 6) *Újraírás és írói terv.* Az élete utolsó éveiben járó éresek írói terveit részletes adatok hiányában pontosan nem tudjuk felmérni. Az a feltételezés, hogy életében már saját maga teljes életműkiadást tervezett volna korábbi írásaiból, a munkapéldányok bejegyzéseinek egy részéből kikövetkeztethető, logikus elgondolás, de művei e cél érdekében átszerkesztve, az ultima manus határozottságával nem maradtak fenn. Levelezéséből és Dobronoki György diáriumából tudjuk, hogy élete utolsó pillanatáig dolgozott. Mindebből végezve egy kérdés és egy tanulság adódik. A kérdés: erre a modern értelemben vett filológiai aprómunkára az ezerszámra kinyomtatott oldalak megalkotására majd újraírására hogyan volt képes időt szentelni a szerzetes, a politikus, a lelkiatya, az egyházszervező, az intézményalapító? Talán segítők voltak? Pontosán tisztázni kell majd Némethi Jakab, Ferenczffy Lőrinc, Veresmarti Mihály, Balásfi Tamás, esetleg még mások szerepét is a művek kiadástörténetében. A fentiek alapján kissé sarkítva megfogalmazható, hogy Pázmány életműve csak látszólag oly hatalmas terjedelmű, valójában „egykönyves” szerző ő, aki egész életében egyazon *Művet* alkotott, folyamatosan tökéletesítve korábbi írásait. Szövege nem állandó és változatlan, hanem *dinamikus szöveg*. Ha bármelyik könyvét is vesszük kezünkbe, szinte ugyanazt olvassuk, esetleg más megfogalmazásban és más funkcióval. Pázmány kompilációs és újraíró módszere, írói technikája egyáltalán nem mondható egyedülállónak vagy elszigeteltnek. Ilyen módon életművének, nevének helye lenne a magyar és világirodalom jelentős „újraírói” között. Ő még Goethe előtt képviseli az „Ausgabe

letzter Hand” elvét. Jelen értekezés a fentiek fényében kívánta az író Pázmányt bemutatni, rámutatni ezzel az életmű megközelítésének és recepciójának új módjára.

A fentiekben vázolt írói munka mérete és minősége váratlanul és szinte beláthatatlanul nagy írói teljesítményt mutat, különösen akkor, ha a szerző egyéb működésére is tekintettel van. Pázmány sokirányú tevékenységének elemei nem állíthatók szembe egymással és nem is különíthetők el. Egy szintézisben jelenik meg a jezsuita szerzetes és professzor, az ájtatossági műveket létrehozó pap, a halk szavú, bensőséges hitet kereső és kínáló lelkiatya, a végtelenségig türelmes és kiváráó tértítő, a négy évtizeden át folyamatosan ígét hirdető szónok és prédikációszerző, a kemény szavú, szigorú és kikezdetetlen szillogizmusokkal érvelő vitázó, az európai, pápai, erdélyi és török diplomáciába bocsátkozó, minden személyeskedő intrikát kiálló, ezernél is több levelet megíró érsek, és a jövőbe tekintő intézmény- és egyetemalapító.

IV. A DOKTORI MŰ TÉMAKÖRÉBŐL KÉSZÜLT SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

- HARGITTAY Emil, *A Campianus-fordítás és Pázmány írói pályakezdése*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1999, 661–665.
- HARGITTAY Emil, *Régi magyarországi missziliek retorikai elemzése = Levél, író, irodalom. A levéltudomány történetéről és elméletéről*, szerk. KICZENKO Judit, THIMÁR Attila, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2000 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 1), 22–31.
- PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére (1603)*, kiad. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas Kiadó, 2000, (Pázmány Péter Művei, 1).
- PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*, kiad. KŐSZEGHY Péter, kísérő tanulmány: HARGITTAY Emil, Bp., Balassi Kiadó, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2000 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 32).
- HARGITTAY Emil, *A Pázmány kritikai kiadás = HARGITTAY Emil, Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas Kiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25), 11–18.
- HARGITTAY Emil, *Pázmány Feleletének fennmaradt példányai = HARGITTAY Emil, Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas Kiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25), 19–30.
- HARGITTAY Emil, „nincs oly rossz könyv, melyben semmi jó nem található” – a tolerancia és ökumenizmus gondolata Pázmány műveiben = HARGITTAY Emil, *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas Kiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25), 161–166.
- HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter a Szentírásról és az Anyaszentegyházról = HARGITTAY Emil, Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas Kiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25), 173–179.
- HARGITTAY Emil, *Irodalomszemlélet Pázmány előszavaiban és könyvajánlásaiban = HARGITTAY Emil, Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas Kiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25), 191–197.
- HARGITTAY Emil, *Pázmány és a kompiláció = HARGITTAY Emil, Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas Kiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25), 205–214.
- HARGITTAY Emil, *Szillogizmusok Pázmány Kalauzában = HARGITTAY Emil, Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas Kiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25), 215–220.
- PÁZMÁNY Péter, *Felelet (1603): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. BÁTHORY Orsolya, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas Kiadó, 2014. (Pázmány Péter Művei, 7).